

ЛУБИЛЕЈИ

*Број је посвећен стогодишњици
почетка Балканских ратова.*

Радослав РАСПОПОВИЋ*

ВЕЛИКЕ СИЛЕ И СТВАРАЊЕ САВЕЗА БАЛКАНСКИХ ДРЖАВА 1912.

Прилог питању преговора о савезу Црне Горе и Бугарске

ABSTRACT: *An impact of the Great Powers on the formation of the Balkan Alliance, diverse as it was, had both positive and negative aspects. The fact that the foreign policy of the smaller countries was limited by political positions of the Great Powers leads to the conclusion that the nature and importance of this issue calls for attention and further studies even after a hundred years.*

KEY WORDS: *Montenegro, Bulgaria, The Balkan Alliance, Cetinje, Sofia, Serbia, Nikola I Petrović Njegoš, Kolušev..*

Стварање савеза балканских држава 1912. године једно је од најзначајнијих питања историје Балкана с почетка XX вијека, али и европске историје. Може се посматрати из више различитих углова. Осим најважнијег, оцјене његовог значаја за окончање петовјековне владавине Османског царства у Европи, те каснијег тока ратних операција савезних балканских држава, и последице једног вијека врло је занимљиво питање међународних околности, односно утицаја политике великих сила на његово стварање.

I

Преовлађујуће, концентрисање пажње истраживача на ток и исход ратних операција у Првом балканском рату, као и њихове последице и степен утицаја на избијање Другог, утицали су на изостајање дубљих

* Аутор је научни савјетник и директор Историјског института Црне Горе.

анализа самог процеса међусобног уговорног обавезивања балканских држава, односно начина стварања балканског савеза. Потпунија анализа мотива политичких кругова балканских земаља и политичких пројекција кабинета великих сила, као и веће обраћање пажње на степен њихове изукрштаности, може да баци нову свјетлост на ниво аутономности, односно политичке зависности, циљева балканских држава од политичких ставова земаља које су иза њих стајале. У том контексту посебно су недовољно објашњени мотиви и однос према овом питања руске балканске политике, али и политике Аустро-Угарске. Већу пажњу захтијева и анализа модалитета конфротирања њихових ставова, у контексту односа два блока великих сила¹, и крупног значаја који је за политичке планове једне и друге имало стварање балканског савеза, које је упућивало на скоро отварање Источног питања.

Мада на први поглед питање закључивања споразума о савезу Црне Горе и Бугарске може да изгледа споредно у односу на значај претходно склопљених савеза осталих балканских држава, ипак, многи разлози упућују на закључак да његов значај није био мали. Сам садржај споразума, склопљеног у усменој форми, којим су двије земље аутономно ријешиле знатан број кључних питања важних за почетак Првог балканског рата, односно отварање Источног питања, мимо договора са осталим балканским земљама, истиче његову важност и уводи га у круг крупних тема балканске али и европске дипломатије.

Подсјетићемо да су први разговори ради реализације идеје о стварању савеза балканских држава, започети знатно прије него што је закључен први билатерални споразум балканских земаља: Србије и Бугарске, 13. марта 1912. Након догађаја које је произвела анексиона криза, стварање балканског савеза, на овај или онај начин, постало је дио званичних спољнополитичких планова већег броја држава: Русије, Црне Горе, Србије, Бугарске, Грчке. Том савезу су биле наклоњене чланице Антанте, а из сасвим другог угла на његово стварање су гледале Централне силе. И док је већина побројаних држава или била упозната, или непосредно учествовала у реализацији идеје уговорног обавезивања балканских земаља, Црна Гора није била обавијештена ни о једном аспекту тих дешавања, иако је суштина њених спољнополитичких активности од 1908. а нарочито од 1910. била усмјерена ка том циљу.

¹ "Entente cordilae"- Срдачни споразум - споразум Енглеске, Француске и Русије, који се назива и Тројним споразум. Почео је да се формира 1893. потписивањем француско-руског споразума. Његово формирање завршено је на почетку Првог свјетског рат када је, прикључивањем Италије прерастао у Четворни савез. Настао је као реакција на формирање Тројног савеза, насталог потписивањем 1879. споразума Њемачке и Аустро-Угарске, а затим закључивањем споразума Аустро-Угарске и Италије.

Осим ћутања великих сила и балканских земаља које су склапале савезе, за необавијештеност Црне Горе о стварању једне од најзначајнијих војних алијанси у XX вијеку, и разлозима њеног неукључивања у тај процес, сматрамо важним питање политике Русије² али такође и Аустро-Угарске, свакако Србије, а можда посебно Бугарске.

Мада податак да је током 1910-1911. Русија преговарала с Османском царвином ради склапања савезног споразума може да изненади неупућене, узимајући у обзир и могући крупан политички значај тих преговора у условима подијељености свијета на два сучељена блока држава, он неминовно упућује на закључак о амбивалентности спољнополитичког концепта руске владе. Иза овакве оцјене је чињеница о истовременом предузимању дипломатских активностима у два правца: и према Османској царвини и према балканским земљама: Србији и Бугарској. Споразум с Турском и помагање почетака стварања савеза балканских држава, и без потребе за неким већим објашњењима, очигледно су се међусобно искључивале. Друга карактеристика руске балканске политике, вођене тих година, огледала се у неједнаком односу руске владе према свим државама на Балкану, посебно у погледу уговорног обавезивања.

Таква спољнополитичка пракса може да наведе на закључак да код петроградске владе, уз истовремено вођење преговора са Османским царством, није постојао јасан политички став према погодности момента за обједињавање снага балканских држава зарад ослобођења од османске власти. Но, ма колико логичан такав закључак, ипак не може да објасни стварне намјере руске балканске политике, ако се има у виду њено активно учешће у преговорима о антиосманском савезу, који су резултирали првим билатералним уговором Србије и Бугарске 13. марта 1912. На тим пословима су непосредно били ангажовани њени дипломатски представници у Београду и на Цетињу, Хартвиг и Некљудов, а то значи Министарство спољних послова Русије, односно руска влада.

Логика јасног политичког курса подразумијевала би да последице склапања српско-бугарског споразума, петроградска влада о томе обавијести остале балканске државе, и да им се да зелено свјетло за даље међусобне преговоре ради обавезивања свих споразумима о савезу.

Ипак, занимљиво је да је политика руске владе ишла другим путем, односно да није вођена у наведеном смјеру. Сликвито о томе гово-

² Став Русије према могућем ангажману Црне Горе у креирању или раном учешћу у стварању балканског савеза био је наглашено негативан. Наглашена ратна опција Црне Горе, посебно током малисорских устанака, била је у спротности са политиком руског двора о одржању статус квоа на Балкану, али и са дипломатским преговорима које је она водила са Османским царством, ради закључивања споразума о савезу.

ри необавјештавање црногорског краља Николе I Петровића о склапању српско-бугарског савеза приликом његове посјете Петрограду у априлу 1912, непун мјесец након што је тај споразум закључен. Руској влади у то вријеме свакако су били познати дипломатски извјештаји руских изасланика са Цетиња, слати у вријеме крунидбених свечаности 1910, и током малисорских устанака, о намјерама Црне Горе да што прије отпочне рат против Турске, и отвори Источно питање, као и да је питање стварања савеза балканских држава било актуелно и 1910. када је на Цетињу краљ Никола о томе преговарао и са бугарским царем Фердинандом Кобуршким и престолонаслједником Србије Александром Карађорђевићем. Дакле, о истим питањима о којима су се 13. марта 1912. споразумјеле Србија и Бугарска.

Логично је, такође, претпоставити да су се мотиви и циљеви закључивања Војне конвенције Русије и Црне Горе у децембру 1910. и са ограничењима из чл. 7 којим се црногорска краљевска влада обавезала “да не предузима са својом војском никаква офанзивна дејства без претходног споразума са Императорском Владом, нити да закључује војне споразуме ни са којом другом државом без сагласности руског императора”³, закључењем српско- бугарског споразума о савезу, промијењени. У складу с тим могао би се извести закључак да је боравак краља Николе I у Петрограду била прилика да се ранија политика промијени и одобрење за предузимање политичких активности ради склапања савеза с балканским државама - да. Но, то очигледно није био политички интерес руске владе.

И поред оцјена других великих сила, посебно владе у Бечу, да је савезним споразумом Србије и Бугарске од 13. марта и војном конвенцијом од 12. маја 1912. превагу однијела српско-руски дипломатија, Русија је испољавала уздржан став према могућностима да постигнуте резултате учврсти или покрене политичке полуге којим би започети процеси добили на замаху. Процјене да је поменути споразумом започео процес извлачење Бугарске из Тројног савеза, и поред несумњивих разлога за такво закључивање, он ипак није настављен, нити доведен до краја. Мада и сама свјесна позитивних страна споразума, Русија није била присталица скорог почетка рата, и већег политичког ангажовања на ширењу савеза балканских држава. Осим њене војне неспремности, на то су утицали и ставови савезница из Антанте.

Француска је поздравила склапање савеза Србије и Бугарске, процјењујући га корисним за рат са Централним силама, који се приближавао. Није, пак, жељела да Русија тај савез искористи за ратна

³ Народни музеј Црне Горе, Архивско одјељење (НМЦГ, АО), ф. Никола I, 1910/136

дејства против Турске. Зато је Поенкаре тражио чврсту потврду петроградског кабинета о очувања статус квоа Османске империје.

Велика Британија је такође имала позитиван однос према закључењу споразума, али се плашила јачања руског утицаја на Балкану. Да би то спријечила, енглеска дипломатија је подстакла склапање савеза између Бугарске и Грчке. Склапање грчко-бугарског договора, потписаног 29. маја 1912, а затим и војне конвенције, и укључивање Грчке у савез балканских држава, слабило је руски утицај на Балкану, и сем тога отежавало рјешење питања о подјели Македоније. Оваквим дипломатским активностма Велика Британија се кретала у оквиру своје традиционалне политике да не дозволи Русији да оствари јачи утицај на Медитерану, што би јој омогућило и пуну контролу над мореузима.

Но, ако изузмемо политичке ставове великих сила, промјенљиве, и често тешко докучиве, остаје нејасно зашто Црна Гора након закључења првог споразума о савезу, који је темељ касније алијансе балканских држава, ни тада а ни касније, о томе није обавијештена од држава потписница, нити благовремено подстакнута да се у тај процес укључи. Вјероватно да разлоге за такву политику српске владе треба тражити у њеној везаности за спољнополитичке ставове Русије, која је очигледно према балканском савезу и његовим циљевима и није имала јасно дефинисан однос. Циљеви Русије очигледно нијесу сезали даље од потребе постизања споразума и закључивања, у догледно вријеме, још неколико докумената таквих уговора о савезу балканских држава. Ту „политику суздржаности“ према ширењу савеза на друге балканске државе, досљедно је слиједила Србија.

Као и Русија и Србија је, дакле, слиједила политику одлагања уговорног дефинисања савезничких обавеза балканских држава, која би подразумевала скори почетак савезничких војних дејстава за ослобођење територија под Османским царством. Занимљиво је да су, и поред тога што је у вријеме анексионе кризе 1908. Србија тежила ратној опцији, додуше против Аустро-Угарске, у савезу барем с Црном Гором, а Русија у својој спољној политици креираној од Д. С. Сезонова прихватила опредјељење о стварању савеза балканских држава, те државе сада у својој спољнополитичкој пракси тежиле да већ започето стварање савеза ограниче у погледу броја држава чланица.

Русија је, сем тога, опрезно заговарајући исту спољнополитичку опцију настојала да афирмише и нове спољнополитичке идеје. Већ смо помињали преговоре о савезу са Османским царством, путем којег је имала намјеру да искористи унутрашње слабости Турске и тешкоће у итали-турском рату 1911. године и за руску флоту обезбиди нов режим пловидбе кроз мореузе. У сличан контекст се може довести и за-

мисао о актуелизовању „рестаурације“ неке врсте „тројецарског савеза“ ради заустављања аустроугарске експанзије или одлагања отварања Источног питања.⁴

Следећи такву политику Русије, Србија није показивала намјеру да савез с Бугарском прошири и на друге балканске државе, сличне споразуме о савезу закључи и са њима, укључујући и Црну Гору. Напротив, посебно када је била у питању Црна Гора, као и Русија, и она је о њему ћутала.

Разлози „политике ћутања“ бугарског двора и њене владе били су, разумљиво, другачије мотивисани. Почивали су на политичким интересима блиским спољнополитичким циљевима Аустро-Угарске. За њу је било неповољно то што су анализама политичких ефеката српско-бугарског споразума и у Русији и у Србији, али, већ смо рекли и у другим земљама, посебно Антанте, процјењивало да је он, реално, за ове двије државе резултатски добар, а неповољан за Аустро-Угарску. Њиме је постављана баријера агресивној политици аустроугарских владајућих кругова, на шта они, свакако, нису благонаклоно гледали⁵. За аустроугарску балканску политику посебно неповољно је било то да је споразумом Србије с Бугарском спречавано заузимање Новопазарског санџака и западног дијела Балкана, укључујући и Солун.

Пошто је Бугарска царевина била чврсто политички и привредно везана за Њемачку и Аустро-Угарску, а свака од њих, опет, биле свјесне неповољног утицаја српско-бугарског споразума на њихову спољну политику, свакако да се од Бугарске морало тражити да се, иако једна од држава потписница поменутог споразума, више приклони политичким ставовима Берлина и Беча. То је подразумијевало да главни мотиви за савез Србије и Бугарске, који су се најприје у великој мјери поклопили, морају почети да се разилазе, с циљем да та разлика временом ескалира.

Зато ставови у погледу потребе ослобођења од османске власти словенских народа на Балкану, можда не толико видљиви у вријеме закључења споразума, у наставку су све мање имали исто значење у политичким плановима у Београду и Софији. И поред разлика у налажењу простора за усклађивање националних интереса, политички ставови

⁴ Тројецарски савез, односно савез три императора, обухвата тајне споразуме из времена Бизмаркове владавине Њемачком, склапане између Русије, Аустро-Угарске и Њемачке 1873. и 1881.

⁵ Учешће руских дипломата у преговорима допринијело је да до уговора ипак дође и да се Београд и Софија обавежу на узајамноу помоћ у случају да нека велика држава покуша да заузме балканске територије под османском влашћу. То се могло односити само на Аустро-Угарску. У тајном додатку су дефинисане линије разграничења, а за спорне територије прихваћена арбитража Русије. Посебан значај имао је члан споразума да ратна дејства могу почети једино уз одобрење Русије.

ви једне и друге земље несумњиво су били одредијелени интересима њихових сила заштитница. Зато, и поред питања која су била неспорна, и око њих постигнут степен усаглашености ставова једне и друге државе, нијесу могли да потисну у други план супротстављене интересе око територијалних ширења, посебно у Македонији. Поново наглашавамо да су, осим националним аспирацијама двије земље, захтјеви те врсте били оптерећени спољнополитичким плановима сила које су иза њих стајале

Крајем маја 1912. савез три од четири балканске државе био је склопљен. Од почетка рада на стварању балканске алијансе с тим су биле упознате и чланице Тројног савеза и Тројног споразума. Ништа не упућује да је, док су наведени споразуми усаглашавани и савези склапани, о томе од било које групе држава: балканских, чланица Антанте или Тројног споразума, била обавијештена Црна Гора.

Тек у августу 1912, и даље у „тајанственој“ односно атмосфери пуне неинформисаности Црне Горе о томе шта је до тада урађено, започети су преговори о савезу Црне Горе и Бугарске. Како су без консултација са другим балканским државама двије земље утврдиле датум почетка ратних дејстава црногорске војске, као и финансијске услове под којима је Црна Гора сама, мјесец дана прије Бугарске требало да отпочне ратна дејства, могло би се закључити да је на тај начин Аустро-Угарска почела да анулира предност коју је српско-бугарским споразумом била створила Русија.

Зато, иако за сада нема сасвим поузданих података за такву тврдњу, није далеко од реалности да су се преговори и споразум Бугарске са Црном Гором десили као вид дипломатског маневра Аустро-Угарске, и сустизања предности које је српско-бугарским споразумом стекла Русија. Чињеница да је, с обзиром на начин на који је до њега дошло, он више реметио хармонију међу балканским савезницама него што је њој допринио, додатно поткрепљује таква размишљања. Изненадност и брзина закључивања овог споразума свакако је негативно утицала на балканску политику Русије, посебно према Црној Гори, а може се претпоставити да се тим путем жељело утицати и на политику сила Тројног савеза. Оне су на претходно закључене српско-бугарски и грчко-бугарски споразум о савезу гледале не само као на оквир за савезничко ангажовање балканских држава против Османског царства, већ такође као на снажан ослонац Антанте у политици коју је водила.

Индикативно је и чињеница да до закључивања савеза Црне Горе и Србије вјероватно не би ни дошло да су одредбе црногорско-бугарског споразума о почетку рата, ангажовањем Црне Горе, реализоване на првобитно договорен начин.

Шта је мотивисало Црну Гору на прихватање услова из споразума са Бугарском, тешко је објаснити. Разочараност дотадашњом руском „политиком обуздавања Црне Горе“, без објашњења мотива за то, могла је да буде један од разлога. Сем тога, последије промјена у Србији 1903. знатно већи значај у спољној политици Русије добио је Београд, а не, као раније, Цетиње. Упоредо с тим промјенама, Црна Гора се све више окреће Бечу. Одлука о уласку у рат и то без претходног договора са осталим државама балканског савеза, изузев с Бугарском, више је говорила о остваривању циљева аустроугарске спољне политике него политике Русије. Будући да је таква обавеза произилазила из садржаја уговора о савезу с Бугарском, евидентно је да је војно ангажовање Црне Горе и прерани улазак у рат, био резултат несналажења Црне Горе у политичким играма великих сила, њених нагомиланих унутрашњих проблема и посебно пада угледа династије у земљи, и гибитка простора за остварење пијемонтских амбиција, на спољњем плану. Настојање да се ситуација у једном и другом случају промијени или поправи, војним путем, очигледно је била још једна од погрешних процјена политичког врха о војним могућностима и политичкој моћи Црне Горе.

II

О преговорима са Бугарском и детаљима постигнутог споразума не зна се много. Разлог је вјероватно у томе што нису вођени у неком посебном мјесту, као у случају преговора о савезу са Србијом,⁶ већ преваходно на Цетињу између предстваника политичког врха Црне Горе и дипломатског претставника Бугарске, Колушева, као и да преговори нису резултирали закључењем споразума у писаној форми. У литератури се обично истиче да је црногорска влада 1912. закључила на Цетињу усмени споразум с бугарским опуномоћеним послаником на двору краља Николе и да је тај споразум представљао један од конститутивних елемената савеза балканских држава против Турске. Мада ни подаци којима располажемо битније не мијењају досадашње резултате, ипак ћемо покушати да са нешто више детаља објаснимо ток и резултате преговора.

Рекли смо да је питање савеза са Бугарском Црна Гора покренула много раније него што је оно ушло у преговарачку фазу. Први кораци били су учињени већ у вријеме проглашења Црне Горе за краљевину,

⁶ Преговори о савезу Црне Горе и Србије вођени су у Луцерну између 15. и 20. септембра 1912. Са црногорске стране у преговорима су учествовали Јован Пламенац и Јово Бећир, а преставник Србије био је Петар Пешић. Правна обавезност постигнутог споразума почињала је датумом потписа влада једне и друге земље, што је урађено на Цетињу и у Београду, истог дана 23. септембра / 6. октобра 1912. Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Подгорица- Београд 1996, 467.

а засигурно и раније. Вјероватно и у овом случају важи саопштена констатација да је идеја о савезу балканских држава снажно реафирмирана након анексије Босне и Херцеговине, не само у Русији и Србији, већ и у Црној Гори и Бугарској. Врло је вјероватно да је оно тада ушло у спољнополитичке планове држава, превасходно на нивоу идеје, али није познато ли су у тој фази вођени преговори ради постизања договора о стварању савеза балканских држава. Таква, преговарачка фаза, извјесно припада завршном периоду у коме је дефинитивно сазрела идеја о потреби стварања савеза балканских држава резултирала низом савезничких споразума ради рјешавања Источног питања.⁷

Оно што се може сматрати извјесним је да је о стварању савезу балканских држава, и у том контексту савеза Црне Горе и Бугарске, разговарано 1910. на Цетињу, у вријеме боравка цара Фердинанда Кобуршког на свечаностима поводом проглашења Црне Горе за краљевину. Извјештаји стране штампе с крунидбених свечаности говорили су о зближавању Црне Горе с Бугарском и о савезу три словенске државе под протекторатом Русије и руководством краља Николе. Црногорски краљ, с титулом фелдмаршала руске армије, погрешно је представљан као прва личност будућег савеза балканских држава. Нетачна је била и процјена да Русија стоји иза планираног савеза, тј. да је код ње тада постојала намјера да покрене рјешавање Источног питања. Ипак, с обзиром на интензитет спољних и унутрашњих разлога⁸ који су упућивали Црну Гору на ратну опцију, као и актуелност кризе

⁷ Види напомену 16.

⁸ Већ површан поглед на унутрашњу економску и социјално-политичку ситуацију у Црној Гори крајем прве деценије XX вијека, увјерљиво говори да је степен изражених противрјечности био тако висок да се могло говорити и о томе да су у земљи тињале клице озбиљних, тешко премостивих политичких подјела. Притиснута проблемима на унутрашњем плану, владајућа династија није била у много повољнијој ситуацији ни када је ријеч о њеној међународној позицији. Уздизање спољнополитичког угледа и утицаја Србије не само да је обезбјеђивало престиж њене династије, него је, штавише, утицало и на ширење унионистичког покрета у Црној Гори, који је у случају евентуалног будућег уједињења предност давао династији Карађорђевића. Ти разлози утицали су на процјене да би улазак у рат потиснуо у други план политичке сукобе и напетости у земљи. Територијалним проширењем, које би се тако остварило, реализовао би се један од главних спољнополитичких задатака Црне Горе и створили бољи услови за рјешавање нагомиланих економских и социјалних проблема народа са отварањем перспектива привредног развоја. Ратни успјеси могли су повратити углед династији и, осим тога, стварањем евентуалне „велике Црне Горе”, спријечити отварање питања уједињења са Србијом. Осим криза које су потресале Османско царство (Младотурска револуција 1908, рат с Италијом, малисорски устанци у сјеверној Албанији), и јачање националноослободилачких покрета на Балкану чинило је, са становишта црногорских процјена, такав политички концепт реалним. Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, 453-455.

у Османском царству, односно укупна политичка реалност на Балкану и у односима двију земаља, чине логичним закључак да је о неким аспектима црногорско-бугарског зближења, које би имало елементе уговора о савезу, било ријечи и на Никољданским свечаностима 1910.

У првом дијелу овог рада већ смо рекли да је питање савеза балканских држава висок степен актуелности добило у првој половини 1912, када су сачињени и први савезни уговори између: Бугарске и Србије, а убрзо Бугарске и Грчке. Рекли смо да су тако до маја 1912. између три балканске државе закључени савезни споразуми, а да је Црна Гора била ван тог процеса.

До сада познати архивски материјали, као и литература, дају, као што смо рекли, мало података о томе како се одвијао сам ток преговора који је резултирао савезом Црне Горе и Бугарске. Нешто више информација садржано је у дневничким биљешкама руског војног агента на Цетињу, Н. М. Потапова, па ће оне послужити као основ једног дијела нашег даљег излагања.⁹

На основу података које је забиљежио Н. М. Потапов, по казивању тадашњег предсједника владе Митра Мартиновића, 4. јула 1912, Јанко Вукотић и Митар Мартиновић упутили су бугарском представнику на Цетињу, Колушеву, формални предлог да се искористе тешкоће у којима се Турска налази да би остварили “политичке и националне задатке својих држава”. Претпостављамо да се “формални предлог” о коме Потапов говори може односити на “Предлог Краљевини Бугарске за рат против Турске”¹⁰ који је у литератури познат, мада на њему није написан датум доношења (везује се за август 1912). Ријеч је о обимном акту у коме, сем датума, нема ни потписа његових твораца. Због несумњиве важности коју он има за објашњење укупног питања (без обзира на то кад је сачињен), укратко ћемо подсетити на његов садржај.

Предлог Краљевине Бугарске за рат против Турске има пет посебних дјелова. Пошто се ради о непотписаном документу, вјероватно је ријеч о пројекту акта, који је касније требало да добије званичну форму. У првом дијелу који има карактер увода, “разлози и повод за рат” објашњени су интересима опстанка Црне Горе и Бугарске и потребом да “оба две добију проширење својих граница на рачун Турске у Старој Србији, Северној Албанији, Маћедонији, где су толики интереси обију Краљевина историјски, национални, политички и економски”.¹¹ Криза у

⁹ Ријеч је о дијелу дневника Н. Потапова за период балканских ратова (1912-1913) који се чува у Институту за историју Русије - Руске академије наука у Москви.

¹⁰ Г. Перазих, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Подгорица 1992, 671.

¹¹ Исто.

Турској оцијењена је као једина прилика “за постигнуће циља” коју по сваку цијену треба искористити, јер би њено пропуштање било “на штету и праву пропаст нас Балканаца”. Такође, ни опоравак Турске, једино могућ “потпуним утомљењем словенског народа”, није требало дозволити.

У наставку је изнијет историјат мјера које су “стари турски режим” и Младотурци предузимали ради истребљења словенског живља на Балкану. Оцијењено је да даља судбина балканских Словена зависи од њих самих, односно да не треба очекивати да ће, кад је у питању Турска, “њено расуло” проузроковати промјену њених унутрашњих прилика. Такође није требало гајити илузије о помоћи европских сила, јер би оне тиме “оснажиле Балканске словенске државе а тиме и Словенство које кочи *Drang nach Osten*”, па би тако изгубиле природног савезника и земљу коју економски експлоатишу. Пошто би остављањем Турске “на миру споља” она “преживјела унутрашње недаће”, само њени природни непријатељи - Балканци могли су јој, “користећи се њеним унутрашњим тешким стањем”, задати тешки ударац.

Повод за рат објашњен је стањем хришћана, а “нарочито православних Словена у области Европске Турске које је увијек жалосно било под турским господством”, а које “сваким даном постаје жалосније и несносније ... у непрестаним пограничним сукобима ... и изгубљеној посљедњој нади да ће можда у Турској завладати ред, правда, слобода, једнакост”.¹²

Одлучујући да зарате на основу учињеног војног савеза, према Општем плану (други дио документа) требало је да Црна Гора прва ступи у рат и запосједне “извјесне сусједне области турске царевине са сврхом да што више турских снага привуче на себе”, а када се ово постигне, Бугарска се обавезивала да ће “са свом својом снагом ући у акцију и прећи границу Турске”. Ступање Бугарске у рат није могло бити касније од 30 дана “пошто Црна Гора зарати”.¹³ Рат је требало да се води “као нападни”, а размјеном официра при врховним командама требало је обезбиједити координацију операција.

“Циљеви ратовања и наде” изложени су у трећем дијелу документа. Ослобођење свих дјелова европске Турске од османског господства истакнуто је као коначан циљ ратовања. Његовом реализацијом

¹² Исто, 671.

¹³ Потапов наводи разлоге који су према М. Мартиновићу објашњавали ранији датум ступања у рат. Трбало је да Црна Гора почне војна дејства мјесец дана прије Бугарске зато што је процјењивано да ће у случају сукоба главнина османских снага бити упућена на Бугарску, па би на тај начин Црна Гора на своју страну привукла што више османских трупа и држала се одбрамбено.

стварале су се претпоставке за проширење граница “обију савезних краљевина”. Нијесу, међутим, утврђене области на које једна и друга земља могу да претендују (као што је то учињено у српско-бугарском и грчко-бугарском уговору о савезу), али је речено да ће при проширењу својих граница двије земље имати у виду “да се задовоље разложни и праведни захтјеви краљевина Србије и Грчке”. Интересантно је, међутим, ако се имају у виду познате територијалне аспирације Црне Горе према сјеверној Албанији, да се као циљ ратовања двије државе предвиђало и стварање једне аутономне Албаније у границама “како се детаљним условима савеза предвиди”.

У овој формулацији највише се осјећао утицај аустроугарске политике. Мада је од формирања Призренске лиге националноослободилачки покрет Абанаца почео да стиче извјесни „национално-аутономни предзнак“, с обзиром на циљеве који су се жељели остварити и степен њене политичко-институционалне профилацију, Лига није могла да буде центар националног покрета који би водио политику националног ослобођења и стварања властите државе. Идеја о стварању албанске државе, нарочито актуелизована у другој половини 1912, много више била је продукт политике Беча, и његове чврсте ријешености да стварањем албанске државе спријечи, евентуални, излазак Србије на море.

Да је та могућност била сасвим реална показао је ток првог балканског рата, у коме су српске трупе након успјеха у заузимању албанских територија, практично биле на домак остварењу историјских тежњи за изласком на море. На пројекат о формирању албанске државе, којим Аустро-Угарска не дозвољава Србији излазак на море, пристала је Црна Гора. Недоследност њених политичких ставова огледала се у непоштовању властитих ратних планова.

Познато је да је главни правац ратних дејстава црногорске војске била сјеверна Албанија и Скадар. Прихватање пројекта о стварању албанске државе, у преговорима о споразуму с Бугарском, свакако је те планове могло да угрози. Развој војних дејстава након почетка рата то је и потврдио, ускраћивањем могућности да Скадар припадне Црној Гори. Будући да је одлукама Амбасадорске конференције у Лондону формирана албанска држава, Скадар је морао остати у саставу Албаније, чак ни након заузимања није могао припасти Црној Гори.

Колико је *Предлог пројекта споразума с Бугарском* о коме Потапов пише у свом дневнику био близак могућем „konaчном“ усменом споразуму по коме је рат започео, потврђује и то да је предвиђао да “Вријеме почетка рата” (четврти дио Предлога) буде што прије, а најкасније 1/14. септембра¹⁴. Пошто је аутор предлога очигледно била Црна Гора, пред-

¹⁴ Живко.г. Павловић, Опсада Скадра 1912-1913, Београд 1926,29.

лагано је да се слична понуду о савезу, заједно са Бугарском, учини и Грчкој и Србији.¹⁵

У посљедњем дијелу документа, “О закључењу мира”, искључена је могућност сепаратних преговора, а за случај спора између двије државе о диоби “материјалних користи”, коју оне саме не би могле ријешити, остављено је да то питање ријеши руски цар. У случају да то “он не би хтио” та улога би била повјерена предсједнику Сјеверноамеричких Савезних Држава.

Потапов наводи да је Митар Мартиновић у разговорима с Колушевим истицао (а то је стајало и у поменутом предлогу), да иако се преговори односе на савез са Бугарском, “сходне понуде треба учинити Краљевини Грчкој и Србији”. Његово инсистирање да споразум треба шире схватити, говорило је о убјеђењу да се на успјех не може рачунати без учешћа Србије и Грчке у рату. При томе, предлагање споразума о савезу Црне Горе и Бугарске са Србијом и Грчком само потврђује раније изнијети став о необавијештености Црне Горе, о дотадашњим резултатима уговорног обавезивања. Или, о томе до ког степена су преговори о савезу осталих балканских држава већ били стигли. Све упућује на то да на Цетињу почетком августа 1912. још нијесу били упознати о резултатима који су у том погледу већ били постигнути између појединих балканских земаља.¹⁶

С обзиром на фазу у којој су се тада налазили црногорско-бугарски преговори, коначне детаље споразума требало је тек договорити. Митар Мартиновић је био спреман да ради тога пошаље у Софију повјерљиво лице које би изложило ставове и услове црногорске владе. О црногорском предлогу Колушев је телеграфски извијестио своју владу. Бугарски цар Фердинанд у то вријеме није био у пријестоници, али је бугарска влада одговорила да она у принципу прихвата предлоге Црне Горе. Влада Бугарске је при томе сугерисала, вјероватно у намјери да преговоре одржи у тајности, да се у Бугарску не шаље повјерљиво лице, већ да црногорска влада своје предлоге изнесе Колушеву.

Даљи ток преговора које Потапов описује на основу казивања Митра Мартиновића, одвијао се овако: 5/18. августа 1912. Колушев је са Цетиња отишао у Софију. Пошто је тамо већ од почетка августа боравио краљ Фердинанд, црногорски предлог је расправљен у прису-

¹⁵ Исто, 30-31.

¹⁶ Наиме, српско-бугарски споразум о савезу, којим је извршена и подјела интересних сфера у Македонији, био је закључен још 29. фебруара/13. марта 1912, а српско-бугарска војна конвенција о плану ратних дејстава 29. априла/12. маја 1912. Такође, током преговора на Цетињу, Бугарска је већ имала закључен уговор о савезу с Грчком (16/29. маја 1912), док је војна конвенција с Грчком закључена 22. септембра/5. октобра 1912.

ству бугарског краља. Питање које се поставља је с којим предлогом је Колушев заиста отишао у Софију. Да ли је то овај који смо претходно цитирали или неки други.

Наиме, на нивоу архивских докумената сачувани су, сем поменутог, пројекти још два таква споразума. Први је *Уговор о ратном савезу између Бугарске и Црне Горе*, који смо нашли у списима Јована Пламенца, који се чувају у Архивској збирци Библиотеке Историјског института Црне Горе.¹⁷ У преамбули Уговора предвиђа се да овај уговор, чији је садржај утврђен у пет чланова, буде потписан од „представника Његовог Величанства Краља Црне Горе и Његовог Величанства Цара Бугарске“. Планирано је, дакле, било потписивање уговора, не од шефова држава, већ њихових изасланика. Циљ потписивања *Уговора...* био је у жељи два владара да: “своје сународнике хришћане ослободе од Турског господарства”.¹⁸

У односу на претходни, много шири и давно публикован *Предлог царевини Бугарској за рат против Турске*, овај архивски документ не доноси ништа посебно, а ни ново. И он је у члану 1 предвиђао да Црна Гора, дест дана по потписивању, прва започне рат против Османског царства, а да Бугарска, након што Црна Гора привуче на своју страну што више турске војске, својим војним снагама нападне турске, „не касније од тридесет дана пошто Црна Гора објави рат Турској“.¹⁹

Као и његова влада, бугарски цар је прихватио предлог црногорске владе о склапању уговора о савезу. Сложио се и с битним елементима *Уговора*, између осталог и с тим да ни једна држава не може закључити мир без пристанка друге²⁰. Државе савезнице су биле дужне водити рат свим расположивим снагама (чл. 2) и нису смјеле склопити сепаратни мир (чл. 3). У случају побједоносног рата, двије државе су се обавезале на закључење таквог мира који би им обезбиједио што веће територијално проширење држава. У случају спора, територијалног или неког другог, остављено је да он, уз обостран пристанак, буде ријешен од руског цара, а ако он не би пристао, председника Сједињених Држава (чл. 4). Посљедњи члан је предвиђао начин ступања на снагу уговора, и тај момент се везивао за датум потписивања владара једне и друге државе (чл. 5). И овај документ је без датума, и без потписа представника било које земље уговорнице. Будући мање опширан, садржао је само главна рјешења савезничких односа, а нека питања која су била детаљније регулисан *Предлогом царевини Бугарској за рат про-*

¹⁷ Г. Перазић, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, 873

¹⁸ Исто.

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

тив Турске, у њему нису ни поменута. Као и претходни, на шта упућује његов наслов, и овај је вјероватно био прављен као предлог црногорске стране.

Трећи документ с недостацима оба претходна (вријеме настанка, потпис особа које су га сачиниле) је нацрт споразума Црне Горе и Бугарске који се чува у фонду Гошева у Централном државном архиву у Софији. Без икакве сумње, написао га је сам Колушев на основу разговора с краљем Николом I који је у ствари одредио његов садржај, а представник Бугарске му дао само форму уговора. У односу на акт из списка Јована Пламенца, овај документ је нешто опширнији, садржи 9 чланова, али чињенично је знатно богатији.

У првом члану експлицитно је казано да: „1. Црна Гора предлаже Бугарској савез у заједничкој војној акцији против Турске“. Циљ савеза је одређен на: „територијално проширење обеју савезница на рачун Турске“, а за крајњи резултат одређено „ослобођење свих области у Европи које су под отоманском влашћу“.²¹

Оно што акт из писма Јована Пламенца није садржао али јесте *Предлог царевини Бугарској за рат против Турске*, јесте обавеза држава савезница да се „приликом проширења својих граница“ заузму и за „испуњење оправданих захтева Србије и Грчке, као и за успостављање аутономне државе Албаније, у границама које буду одредиле саме савезнице“ (чл. 2).²²

И у овом документу константована је обавеза Црне Горе да прва ступи у рат с Турском „улазећи у суседне турске области како би на ту страну привукла што је могуће више турске војске“. Бугарска се као и у претходним пројектима обавезала да ће ступити у рат „свим расположивим војним снагама улазећи у Турску“, не касније „од 30 дана по проглашењу рата од стране Црне Горе“ (чл. 3).²³

Предвиђено је вођење нападачког рата, „како се непријатељу не би пружила прилика за предах“. То је била суштина заједничког плана дејстава, али је пројект споразума предвиђао и да савезнице имају и своје властите оперативне планове. Такође је била предвиђена размјена одређеног броја официра који би одржавали везу „између двеју војски а у циљу спровођења заједничког плана и заједничког циља (чл. 4).“²⁴

²¹ Централни државни архив Бугарске, (ЦДА), ф. 568, оп. 1, а.е. 794, л. 3, 4. – Документ се чува у фонду „Гешови“, није датиран - вјероватно је нацрт споразума, написан од др Н. Колушева који у вези с тим одлази у Софију. Документ смо добили љубазношћу колегинице Илијане Илијевне из Балканолошког института у Софији, на чему јој се, овим путем, најљубазније захваљујемо.

²² Исто.

²³ Исто.

²⁴ Исто.

Пети члан је садржао инвокативни дио, с позивањем на Бога, али је истицао и погодности важне за повољан исход рата. У њему је, дакле, наглашено да се Црна Гора узда: а) у Бога и у властите снаге Краљевине; в) у пољуљану унутрашњу ситуацију Турске; с) у рат Турске и Италије; д) у чврсту веру да хришћанска Европа неће затражити ометање ових планова и оправданих захтева савезница; е) и, најзад, уколико нека од Великих сила пожели да се овоме успротиви, у снажну вјеру да вјековна заштитница свих словена, Русија, то неће дозволити (чл. 5).²⁵

За најкаснији датум отпочињања рата Црне Горе одређен је 1. септембар (чл. 6).²⁶

Наредни члан је потврђивао необавијештеност Црне Горе о дотадашњим резултатима на склапању балканског савеза, тј. њено пристајање да уз међусобни договор са савезницом, двије државе: “размене и усагласе ставове и са Србијом, Грчком и виђенијим Албанцима“ (чл. 7).²⁷

Као и у документу из списка Јована Пламенца, забрањивао је почетак преговора о миру без сагласности друге државе чланице савеза. Сепаратни мировни преговори нису, дакле, били дозвољени (чл. 8).²⁸

На исти начин је регулисано питање рјешавања спорова територијалног карактера, или материјалне природе, за које је, ако их државе савезнице споразумом саме не ријеше, предвиђена надлежност руског цара. Као и у претходном акту, његов непрестанак давао је могућност да се рјешавање тог питања пренесе на предсједника САД (чл. 9).²⁹

Пошто је црногорске ставове бугарској страни преносио њен дипломатски представник на Цетињу, да би своју преговарачку позицију учинио чвршћом, краљ Никола је уверава Колушева да ће он имати на располагању 60-62 хиљаде добро наоружаних људи. Сам Колушев је оцјењивао да та бројка мора бити знатно мања, тј. да људи под оружјем не може бити више од четрдесет хиљада.

У разговору, краљ Никола је увјеравао бугарског дипломатског представника да га велике силе неће изневјерити. Колушев наводи да му је приликом разговора на ову тему краљ Никола рекао да се чак може рачунати на подршку неких сила и значајно додао: „Ви ме разумијете и када Вам говорим а *demi-mot*“. Дипломатски представник Бугарске је на то одговорио: „Али, ја бих радије да говоримо пуним ријечима“. Краљ, наводно, на то заћутао, а Колушев га је пита: „Ви сте званично

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто.

обећали Руском Цару и Аустријском Императору да ћете чувати мир; како ћете онда оправдати Ваш садашњи поступак и нећете ли тиме на Себе навући Њихов *souffrouh*?“ Одговор који је улиједио гласио је: „Бечу нисам дао никакво обећање. А што се тиче Русије ... Ah, si je pouvais vous [нечитко] *fout!*...“. И након кратке паузе краљ Никола је додао: “В. Силе неће бити против нас! Неће нас изневерити!”

У свом дневнику Потапов, међутим, износи један нов детаљ, кога нема ни у једном од претходно помињаних предлога нити у цитираном разговору с Колушевом пред његов одлазак у Софију. Ријеч је о усменом обећању краља Фердинанда да ће Црној Гори одобрити зајам од 2 - 3 милиона франака. Потапов је процјењивао да је материјална страна споразума, осим зајма Црној Гори, предвиђала још и помоћ од 700.000 лева годишње. Једини озбиљни услов истицан са бугарске стране у вези са црногорским предлогом, био је везан за дан почетка војних дејстава. Према ставу Бугарске, требало је да дан почетка ратних операција црногорске војске двије државе заједнички објаве.

С наведеним елементима одговора, Колушев се 18. августа 1912. вратио на Цетиње.³⁰ Изузев питања почетка рата, сви елементи споразума (вјероватно и његова материјална страна, били су прихватљиви за Црну Гору. Предсједник владе Митар Мартиновић је у том погледу био на становишту да рат треба што прије отпочети, и за датум почетка ратних дејстава предложио 27. септембар. Према тако скором почетку рата резерве су изнијели краљ и наслједник. Поводом датума почетка ратних дејстава дошло је до извјесних несугласица и између појединих чланова двора и владе. Чланови краљевске породице и сам краљ су сматрали да је 27. септембар исувише кратак рок за припрему ратних дејстава. Осим тога, како Потапов наводи, на двору је постојала и антиратна струја. Предводио ју је престолонаслједник Данило. Под утицајем аустроугарског посланика Гизла и дипломатског представника Њемачке Екарта, он је покушао да утиче на краљеву одлуку о рату.³¹ Ради тога је, по повратку Колушева, престолонаслједник одвео краљевску поро-

³⁰ У свом извјештају од 18/31. августа Гавриловић на основу повјерљивог разговора са Јованом Пламенцом обавјештава своју владу да је Колушев донио ову понуду из Софије: војну конвенцију против Турске, изменом нота или другојаче. Тачке конвенције: 1. Црна Гора улази у рат у Конвенцији одређеном року. 2. Бугарска за њом најдаље у року од месец дана, 3. Бугарска даје Црној Гори субвенцију за рат, 4. Примирје и мир неће закључити једна без друге. Пламенац тврди да сфере нису одређиване, нити тачно циљ војне. Само: рат против Турске; свако са своје стране у правцу ком хоће”. ДАЦГ, МИД-ПО, 1912, ф. IV, I/1-XVI, X IB/193.

³¹ Потапов је процјењивао да је такво понашање престолонаслједника вјероватно посљедица неких тајних преговора с Аустро-Угарском о територијалним уступцима Црној Гори.

дицу у Тополицу, у намјери да краља одврати од рата.³² Антиратни рад престолонаследника узнемиравао је и Митра Мартиновића, па га је овај, наводно, у разговору питао: “Какав то ђаво одвраћа господара од рата? Час хоће час неће!”.

Спор око 27. септембра као датума почетка ратних дејстава убрзо је ријешен одговором који је стигао из Бугарске. Бугарска влада је, наиме, одговорила да тај датум не одговара њеној земљи, односно да је за Бугарску то прерано, и зато је тражила да се почетак ратних операција одложи “до коначног споразума са Србијом и Грчком”. Одлагање почетка рата у преговорима са Бугарском црногорска влада је искористила за отпочињање преговора о војном савезу са Србијом. Што се, пак, грчко-црногорског споразума тиче, Потапов износи да је црногорска влада још раније била прихватила предлог Венизелоса о заједничком изношењу извјесних захтјева Порти о реформама у корист хришћанског становништва.

Предлози да војне операције почну 14. а потом 27. септембра 1912, очигледно су говорили о жељи Црне Горе да што прије уђе у рат. То је подразумијевало да и споразум о савезу, барем са Бугарском, буде претходно склопљен. Међутим, иако је током црногорско-бугарских преговора већ начелно било усаглашено да црногорска војска отпочне ратна дејства, тај дио договора црногорска страна није могла лако реализовати због обавеза које је преузела војном конвенцијом с Русијом. Да би се избјегло кршење споразума, а тиме и укидање руске војне субвенције, у међународној јавности се настојао створити утисак да ратно ангажовање Црне Горе није било посљедица њене слободне воље, већ да је наметнуто војним ангажовањем осталих балканских држава, односно да је она у том погледу само слиједила њихов ратни пут. Да би обезбиједила такву врсту „алибија“, од посебног значаја је било да Црна Гора прва не изда наредбу о мобилизацији своје војске. Не желећи да први започне послове око мобилизације војске и уласка земље у рат, краљ и влада су, како је преносио руски дипломатски представник А. А. Гирс, увјеравали Министарство иностраних дјела Русије о свом поштовању преузетих савезничких обавеза, односно о уздржаном ставу Црне Горе, тј. да ће краљ Никола бити посљедњи од балканских владара који ће објавити мобилизацију.

Спутаност у самосталном одлучивању и ишчекивање да мобилизацију прва објави нека од балканских држава, појачавали су не-

³² О одласку краљевске породице у Бар своју владу информисе и Гавриловић у претходно цитираном извјештају. И он говори о колебању краља у погледу рата, а посебно у погледу савеза са Бугарском, због неповјерења које је имао према краљу Фердинанду. ДАЦГ, МИД-ПО 1912, ф. IV, 1/1-XVI, X, IV/193.

рвозу политичког врха Црне Горе. Зато, док су преговори с Бугарском а и Србијом посљедњих дана септембра 1912. још трајали, када су на Цетињу посланици ових држава добили обавјештења својих влада да ће оне “у току наредних дана” донијети одлуку о мобилизацији, предсједник црногорске владе је с приличним незадовољством примио ту вијест, инсистирајући да се мобилизација њихових војски нареди што прије.

Ситуација се за Црну Гору значајно промијенила када је Бугарска 30. септембра 1912. објавила мобилизацију своје војске. Ту информацију је ускоро потврдио и сам Колушев, затраживши од краља обавјештење када ће бити наређена мобилизација војних снага Црне Горе. Након једночасовног разговора, који је истог дана касно увече водио на двору, Колушеву је речено да пренесе својој влади да ће црногорска војска бити мобилисана кроз неколико дана. Вјероватно је за такву краљеву одлуку одлучујућа била намјера да се пред Русијом што дуже одржи привид о војној уздржаности Црне Горе и поред све компликованије ситуације на Балкану. Међутим, пошто се она није уклапала у обавезе о првом ступању у рат из споразума с Бугарском, на инсистирање Митра Мартиновића, Јанка Вукотића и Јована Пламенца, краљ је у току ноћи ипак промијенио ту одлуку. Колушев је поново позван на двор и саопштено му је да ће наредба за мобилизацију војске бити издата сјутрадан, 1. октобра 1912.³³

Сходно тој новој одлуци, у наставку разговора је договорено да датум почетка ратних дејстава црногорске војске буде 9. октобар 1912. Шифровано обавјештење о томе одмах је послато Пламенцу у Цариград. О донесеним одлукама српска и грчка влада су обавијештене преко њихових посланика: Гавриловића и Евгенаидиса.³⁴ Пошто су испољили невјерицу према њиховом садржају, српском и грчком посланику је показан телеграм упућен Пламенцу у Цариград. Након тога су из Београда и Атине стигла упозорења о сувише раном датуму почетка ратних дејстава и тражено је да се Црна Гора још неко вријеме уздржи од рата.

С обзиром на овакву реакцију Србије и Грчке, лако се може доћи до закључка да је датум почетка ратних операција црногорске војске утврђен само на основу црногорско-бугарског споразума о савезу, без консултовања влада осталих балканских држава. Као и необавијештеност Црне Горе о преговорима балканских држава, врло

³³ Општа мобилизација црногорске војске заиста је објављена 18. септембра / 1. октобра 1912. Опширније види: Митар Ђуришић, *Први балкански рат 1912-1913*, Београд 1960, 59.

³⁴ Р. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1878-1918*, 47

је вјероватно да важи и обрнуто. Да у Атини и у Београду нису знали за ток и резултате црногорско-бугарских преговора о савезу. На такав закључак упућује и казивање Митра Мартиновића које преноси Потапов. Према њему, у понедељак 7. октобра 1912, пред одлазак у Бар, гдје је био стациониран Приморски одред којим је он командовао, Мартиновић је отишао код Колушева да се опрости и тамо затекао Гавриловића и Евгенаидиса. На њихову примједбу да Црна Гора можда прерано почиње рат, Мартиновић је одговорио „да су се тако обавезали Бугарској“. Колушев је то потврдио, а „Срби и Грци су се умирили“.

Црна Гора и Бугарска су наведеним путем постигле договор о битним питањима везаним за међусобно војно ангажовање у предстојећем балканском рату. Пошто писменог споразума није било, све се свело на усмену сагласност бугарске стране на поднијети црногорски предлог, који је током преговора са Колушевим допуњен. Такав начин постизања споразума о савезу двије земље потврђује и дио изјаве црногорске делегације, коју је на Мировној конференцији у Букурешту прочитао Јован Матановић. У њој је, поред осталог, речено да је у августу 1912. црногорска краљевска влада предложила „краљевској бугарској влади савез у коме је било предвиђено да се у случају ако би Порта својим понашањем изазвала рат, обадва савезника помажу“ и да је „Краљевска³⁵ Бугарска Влада, преко свог представника на Цетињу усвојила овај предлог“.³⁶

Вјероватно је кратак рок у којем су преговори вођени утицао на то што није дошло до закључивања споразума у писаној форми. На то упућује и податак да се у списима Јована Пламенца, једног од учесника у преговорима о савезу са Србијом у Луцерну, налази текст нацрта уговора о савезу између Црне Горе и Бугарске³⁷).³⁸

Иако званичног акта о савезу Црне Горе и Бугарске није било, очигледно је да је споразум те врсте усменог карактера постигнут. По ономе што смо навели, видљиво је шта су били и основни војни елементи споразума. Његова практична важност, без обзира на то што није сачињен у писаној форми, била је у томе што је, поред постојања међусобних уговора о савезу других балканских држава, њиме био

³⁵ Уговор о миру од 28. јула / 10. августа 1913. године, Београд 1914, Публикација МИД-а, 74.- У наведеном Уговору о миру... црногорски делегат је бугарску владу назвао „краљевском“, иако је Бугарска била царевина

³⁶ Исто.

³⁷ ИИРЦГ АЗ, ф. 176, Хартије Јована Пламенца.

³⁸ Исто; Члан 4 је гласио: „Ако би савезници били побједници то има бити закључен такав мир по којем би Бугарска и Црна Гора добила што већа државна проширења“. За случај спора предвиђена је арбитража руског цара, или предсједника Сједињених Држава.

утврђен датум уласка црногорске војске у рат, а самим тим и почетак Првог балканског рата.

Током преговора са Колушевим на Цетињу и приликом доношења одлуке о мобилизацији (1. октобра) било је ријешено да ратне операције отпочну 9. октобра 1912. Споразуми о савезу са Србијом, односно Политичка и Војна конвенција закључене 6. октобра, такву одредбу нијесу садржали. Црна Гора је, ипак, 8. октобра покренула своју војску према Скадру. Ратна прокламација краља Николе, којом је позвао сјеверноалбанска племена у борбу против Турака, објављена је 9. октобра.³⁹ Тако су започеле ратне операције којима је ријешена судбина Османског царства у Европи.

Из свега произилази да су, на мање или више директан начин, Црна Гора и Бугарска значајно утицале на стварање савеза балканских држава. Већ успостављена политичка и војна подијељеност свијета на два блока држава, јављала се као мотив за борбу око контроле над савезом балканских држава. Супротстављеност спољнополитичких циљева Русије и Аустро-Угарске утицала је на њихову међусобну борбу за престиж на Балкану. У тим крупном политичким пројекцијама и сучељавању интереса великих сила, на маргинама њихове политике и политике балканских држава, иза којих су стајале те исте велике силе, нашла се и Црна Гора.

Политичка и економска криза у земљи, као и одсуство јасног спољнополитичког концепта и обезбијеђене политичке заштите неке од великих сила на међународној сцени, утицали су да Црна Гора без довољно информисаности о односима и дешавањима на европској политичкој сцени, кад је балкански савез у основи већ био склопљен, ушла у преговоре с Бугарском. Преговори су резултирали споразумом о савезу који је био у нескладу с главним спољнополитичким циљевима Црне Горе и веома неповољан за њу. Прерано ступање у рат, с малом војном снагом, било је резултат усаглашене „војне доктрине“ само двије државе Балкана, а не свих чланица балканске алијансе.

Овакав историјат настанка савеза балканских држава утицао је на изостанак ратне стратегије по којој би све државе балканске алијансе заједничким наступом започеле операције за ослобођење од османске власти преосталог дијела европског континента. Неусаглашеност ратних планова балканских држава, тајновитост у склапању савезничких споразума, у којима су нескривено учествовали и представници великих сила, утицали су најприје на политичку а затим и на војну неусклађеност њихових дејстава.

³⁹ Др Михаило Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд 1970, 23.

За Црну Гору је тако створен веома неповољан спољнополитички оквир, који је био један од разлога политичког лутања у тражењу војног и политичког савезника међу балканским земљама, али и војног неуспјеха у Сјеверној Албанији. У свему томе веома значајну улоги су имале велике силе, посебно Аустро-Угарска и Русија.

Radoslav RASPOPOVIĆ

GREAT POWERS AND THE FORMATION OF THE BALKAN ALLIANCE IN 1912

Summary:

An annex to the question of negotiating an alliance between Montenegro and Bulgaria

Montenegro formed an alliance with Bulgaria long after the alliances between Bulgaria and Serbia, or Bulgaria and Greece, were formed. It is important to emphasize that, even though Montenegro was one of the main advocates of a Balkan Alliance as a way to open the Eastern question since 1910, it was neither informed nor invited to join the process. The silent treatment the Great Powers were giving Montenegro – Russia, Great Britain, Austria-Hungary, and the Balkan countries such as Serbia, Bulgaria and Greece – resulted in the fact that Montenegro accepted an alliance with Bulgaria and, though militarily unprepared, was the first country to enter the war which ended the rule of the Ottoman Empire in Europe.